

Different Iron Ages. Studies on the Iron Age in Temperate Europe.
Ed. J.D.Hill/C.G. Cumberpatch, BAR, International Series 602, 1995.

Recenzija knjige
Book review
Primljeno: 1996.10.28.
Received:

Dunja Glogović
HR-10000 Zagreb, Hrvatska
Institut za arheologiju
Ul. grada Vukovara 68

Temperate u podnaslovu odnosi se na onaj dio europskoga kontinenta koji ima umjerenu, znači nemeditersku klimu, tako da u knjizi imamo studije o željeznom dobu srednje i sjeverne Europe.

Peter S. Wells u članku s naslovom "Period La Tène u Njemačkoj" piše o novim trendovima u njemačkoj arheologiji željeznog doba koji idu u tri pravca. Prvo, prepoznaju se i analiziraju interakcije između pojedinih grupa, drugo profinjavanje kronologije posljednja dva stupnja La Tène omogućilo je sagledavanje kretanja pojedinih grupa (Germani?) iz sjeverne u srednju Europu, te porijeklo, nastanak i rast opida. Konačno, novi dendrokronološki podaci doprinijeli su postavljanju okvira apsolutnoj dataciji. Članak daje vrlo kratak geografski pregled, zatim slijedi kronološka tabela s *Reineckeovom* kronologijom i Krämerovom podjelom stupnjeva C i D. Iako ima regionalnih odstupanja, te dendrokronoloških korekcija za trajanje pojedinih faza, Wells je načinio apsolutnokronološku tabelu za njemački La Tène od 450.-15. g. pr. Kr., tj. La Tène A-D 3. Vrlo su kratko, s navođenjem najvažnijih nalazišta i autora, obrađeni rani La Tène, ranolatenska umjetnost i porijeklo Kelta s, u novije doba, težištem na domaćem razvitku. U odjeljku o vezama i ekonomiji kroz ranolatensko razdoblje spominje se Hochdorf kao nalazište koje pokazuje prijelaz kasnohalštatske u ranolatensku kulturu, također, uz Niedererlbad i Siebenlinden, bogatu lokalnu proizvodnju željeza, keramike, tekstila i dr. Srednjolatensko doba obilježava opadanje broja bogatih grobova, isto tako pojačavaju se veze na pravcu južna - sjeverna Njemačka, te pojave opida s Manchingom kao paradigmatiskim lokalitetom. Oko godine 125. pr. Kr. započinju duboke promjene, paljevinski ritual zamjenjuje pokapanje, u južnim pokrajinama osiromašuje prilaganje u grobove. Kasnolatensko je vrijeme velikih promjena na opidima, poneka su potpuno napuštena. U Njemačkoj je zabilježena pojačana ritualna aktivnost u kasnom La Tène, pojavljivanje ritualnih ograda (Viereckschanzen) u južnoj Njemačkoj, također deponiranje u vodu željeznih mačeva i brončanog

posuđa. Mnogi leševi iz tresetišta u sjevernoj Europi datiraju iz tog doba.

Kompleksno pitanje završetka opida u Njemačkoj vezano uz rimska osvajanja nastoji rasvijetliti periodizacija La Tène D (1-3). U posljednjoj polovici prvoga stoljeća pr. Kr. aktualizira se pitanje etniciteta materijalne kulture (Germani / Kelti), vezano uz povijest galskih ratova. Wellsov članak završava vrlo opsežnim popisom literature i koristan je prilog namijenjen čitateljima engleskog govornog područja.

O "Ranom željeznom dobu u zapadnoj Norveškoj iz spolnokritičke perspektive" piše Tove Hjørungdal propitujući funkcionalistički i evolucionistički pristup sociologiji kasne pretpovijesti, pogotovo konceptu zajednice s poglavicom (*Chieftdom*) - po prilici kneževskoga modela društva kod nas. Kritizirana je androcentrična priroda te teorije. Kroz analizu ranoga željeznog doba Sunnmora, grobova označenih faličkim "svetim bijelim kamenom", grobnih priloga itd. raspravlja se o položaju žena, eventualnim naznakama matrijarhata, te o često krivome tumačenju podređenog položaja žena, što je posljedica današnjih predrasuda. Spolna dihotomija muško - žensko, te njeni sociološki aspekti u središtu su interpretacije željeznog doba na rečenom području.

Elizabeth Hamilton pod naslovom "Je li uopće bilo rimskog osvajanja?" istražuje utjecaj tekstova na interpretaciju arheološke građe, posebno kod sedam nalazišta uokolo Tiera i u Luksemburgu (područje Trevera). "Arheologija i povijest" naslov je kratkog i za arheologiju kao i povjesničare veoma preporučljivog uvodnog pasusa. Opće su poznate činjenice Cezarova osvajanja Galije, no u novijem, neortodoksnome tumačenju društvenih procesa, rimsko pokoravanje "divljih" naroda više se ne pripisuje snazi civilizacije koja je donijela kotač, opida, luksuznu robu, bogove itd. Dugoročni (*long-term*) povijesni procesi etničke homogenizacije, detektirani kroz arheologiju zapadne Europe nemaju, po novijim gledištima, mnogo veze s romanizacijom. Autorica na primjeru opida Titelberg, grada Tiera, globalja

Goeblingen-Nospelt, Clemencz, Wederath-Belginium i Schankweiler pokazuje da se arheološka evidencija i promjene materijalne kulture ne mogu povezati, odnosno ne odgovaraju arheološkoj predodžbi o invaziji, tj. rimskom osvajanju Galije. Zaključci su vrlo direktni, a diskusija lucidna i duhovita. Na koncu, ono što arheologija surađujući ili kontrirajući narativnoj povijesti nudi jesu teorije srednjeg doseg (middle-range theories). No da bi se čak i te uspostavile nužna bi bila kod nas, da budemo direktni, sustavna arheološka iskopavanja, jer su bez njih povijesti Rimljana u Hrvatskoj, a i šire, svezane ruke.

“Kako da razumijemo željeznodobno društvo i gradine (Hillforts).

Kontekstualna studija iz južne Britanije” naslov je članka J.D. Hilla u kojem su na početku retoričkim pitanjima problematizirane sve postojeće teorije o društvenom uređenju kasnoga željeznog doba Britanije, posebno pokrajine Wessex. Interpretacija predrimskog željeznog doba s dominantnom ulogom hillforta, kao odrazu društvene organizacije koju zastupa Barry Cunliffe, nadopunjujući je ranosrednjovjekovnim irskim literarnim izvorima, ne će izdržati Hillovu kritičku argumentaciju. On dokazuje da Daneburz i Winkleburz u Wessexu nisu naselja u sustavu koji pokazuje koncentraciju moći u hillfortu, kroz koji se ogleda društvena hijerarhija. Autor vidi željeznodobno društvo kao egalitarno, a tipovi naselja su rezultat sociološko-ekonomskih uvjeta u prvom redu.

Christopher Cumberpatch piše o “Proizvodnji i društvu kasnoga željeznog doba u Češkoj i Moravskoj”. Na početku je kratki zemljopisni uvod i pregled dosadašnjih znanja o predmetu rasprave. Gušće je naseljavanje tijekom latenskog razdoblja uz rječne tokove i u poljoprivredno bogatijim regijama s dva osnovna tipa ratarskih naselja: usamljena *gazdinstva / farme* i sela. Dalje, autor piše o rudarenju i proizvodnji željeza, o drugim vrstama metalurške djelatnosti, o keramičkoj i staklarskoj proizvodnji itd. Naselja su klasificirana u *castella*, ritualne ograde (Viereckschanzen) i opida, a ova posljednja su bila središta različitih grana privredne aktivnosti. Dva je poglavlja Cumberpatch posvetio kovanju i distribuciji novca. Drugi članak istoga autora je “Naseljavanje i gospodarstvo u kasnome La Ténu Slovačke, južne Poljske i transdanubijske Mađarske” na kraju knjige. Koncipiran je slično, sa zemljopisom na početku i detaljnim opisom mlađeželjeznodobnih razdoblja po regijama. Ovi su članci dijelovi doktorske disertacije Chrisa Cumberpatcha, opskrbljeni su iscrpnom bibliografijom. Autor je svoja istraživanja radio u okviru međunarodnoga britansko-slovačko-poljsko-mađarskog znanstvenog projekta.

Sljedeća je rasprava o “Početku latenske kulture u središnjoj Europi” u kojoj H. Parzinger, nakon kratkog uvoda, piše o porijeklu ranolatenskoga stila s naglaskom na južnim utjecajima (fibule, narukvice, pojasne kopče). Pri diferenciranju istočnoga i zapadnoga kruga ranolatenskoga stila značajnu ulogu, kako je već prije zapaženo, imaju nalazi iz bogatih grobova na teritoriju između rijeka Mosel i Neckar: Kleinaspergle, Weiskirchen,

Rodenbach, Bad Dürkheim, Schwarzenbach. Istočni krug ranolatenskoga stila smješten je u Češkoj i Donjoj Austriji, a pojavljuje se približno istodobno. Situacija dalje na istok (Slovačka i zapadna Mađarska) ocrtava se na nekropoli Bucanz u kojoj se halštatski materijal miješa sa skitskim elementima iz susjedne kulture Vekerzug, a potpuno su izostali ranolatenski tipovi. Što se tiče ranolatenskih mačeva oni potječu sa zapadne periferije sjeverozapadnoga područja halštatske kulture. Parzinger je na nizu primjera pokazao da dva osnovna obilježja ranolatenske kulture, a to su umjetnički stil i oružje, imaju potpuno različite izvore i razvitak. Arheološka se evidencija o migraciji Kelta donekle poklapa s pisanim izvorima, a u nekim je aspektima usaglašavanje arheologije i tekstova nemoguće, primjerice kod razvoja latenskoga stila koji nastaje simultano na svim područjima. U “Zaključku” se ponavlja stara dvojba: Je li nastanak ranolatenske kulture povezan s migracijom Kelta ili kulturnim promjenama uzrokovanim protokom ideja i inovacija. Kasnohalštatska kultura svakako čini temelj ranoga La Téna na svim područjima njegove rasprostranjenosti.

“Keltski opidum Manching i njegov sustav razmjene” naslov je članka Ruperta Gebharda. Na Manchingu se sustavna iskopavanja obavljaju od 1955. g. i dosad je iskopano preko 800.000 komada keramike. Kemijska analiza keramike pokazuje, među ostalim, da je keramika, koja bi se inače po arheološkim standardima smatrala importom iz alpskih krajeva, domaći proizvod. Sirovina za grafitnu keramiku stizala je iz 140 km udaljenoga Kropfmuhla pokraj Passaua. Ta se vrsta keramike jednim dijelom na Manchingu izrađivala, a dijelom je bila importirana. Talijanske amfore, vjerojatno pune vina, dolazile su iz južnoitalske Cose. Staklene narukvice koje su izrađivane na Manchingu nalaze se na čitavome keltskom području od Galije do Moravske. Ovi su primjeri dokaz gospodarstvene važnosti Manchinga i njegove značajne uloge u veoma složenom ekonomskom sustavu od sredine 3. do sredine 1. st. pr. Kr.

Nastanak opida u nemediterskoj Francuskoj znak je početka organizirane države, kako stoji u uvodu članka naslovljenog “Opida i društvena kompleksifikacija u Francuskoj” Patrice Brun. “Kompleksifikacija” je proces povećavanja broja različitih i interno zavisnih elemenata koji konstituiraju društveni sustav. Razvitak društva kroz mlađe željezno doba sugerira lančanu reakciju započetu modificiranjem nekih dijelova ideološke domene, zatim intenziviranje ekonomske proizvodnje i, konačno, politički trend prema jačanju mehanizama vlasti. Podsustavi kao što su ekonomika, ideologija i politika u tome lancu djeluju usklađeno. Rodovski odnosi postupno gube svoje značenje, pa je kompleksifikacija potrebna za stabiliziranje društva.

U članku “Prostor i društvo: nova gledišta na željezno doba sjeveroistočne Engleske” Gill Ferrell se bavi rasporedom naselja (1489 uzoraka) i upotrebom prostora u interpretiranju društvene organizacije u prošlosti. Rangiranje naselja po veličini uzeto je kao baza, s premisom da je veće naselje ujedno naselje višega ranga

(*rank size rule*). Računskim putem tj. uvrštavanjem podataka o naseljima na odabranom području u jednadžbu može se izraditi sociološki model zaposjedanja prostora, pojednostavljeno rečeno, napraviti model političkog i ekonomskog sustava, čiju uvjerljivost potkopava čitav niz arheoloških činjenica: kronološki moment, stupanj istraženosti, primarna valorizacija nalazišta itd., što Ferrell pošteno priznaje. Ovaj članak zahtijeva posebno predznanje na sociološko-teorijskoj razini koje rijetki naši arheolozi imaju, tako da se ovakvi radovi uglavnom ne čitaju, a kamoli da se slična istraživanja provode.

Pravo je olakšanje u tom pogledu sljedeći prilog Petar van den Broeke "Željeznodobna trgovina solju na donjerajnskome području". U ranom željeznom dobu između 650. i 500. g. pr. Kr. u nizozemskom je primorskom pojasu registrirano više nalazišta s predmetima koji su služili evaporizaciji morske vode za dobivanje soli. Sol se držala u karakterističnim posudicama, te se na temelju njihovih nalaza u unutrašnjosti prati trgovina solju iz Sjevernog mora. Intenzivnija djelatnost dobivanja soli i potrošnja soli u nekim nizozemskim naseljima svjedočanstvo su usoljavanja mesa i mliječnih proizvoda u pretpovijesti.

"Razumijevanje kolebljive prirode utvrđenih naselja na uzvisini (*Hillfort Settlement*) u tirinškome halštatu" naslov je članka Michaela Köhlera gdje je u uvodu kratki pregled onih perioda koje karakteriziraju naseljavanje na gradinama u središnjoj Njemačkoj od neolitika do početka La Téna. Oscilaciju: naselje na brdu - naselje u dolini, koja je naročito intenzivna u halštatsko vrijeme, autor ne pripisuje tradicionalnim objašnjenjima vanjskih uzroka (klimatske promjene, prijeteće neprijateljskih

skupina i sl.), već je tumači ciklusima rasta domaćega stanovništva i borbom za izvore. Gradine nisu, dakle, rezidencija gornjega sloja niti središnje naselje, nego su bile namijenjene onom dijelu populacije koji se pretežno bavilo stočarstvom.

Jane Webster piše pod naslovom "Prevođenje i pokoravanje: *Interpretatio* i keltski bogovi" o keltskim božanstvima koja pod rimskom vlašću dobivaju svoje parove iz rimskoga panteona. Analiza epigrafskih izvora, izvan povijesnog konteksta *interpretatio* prikazuje kao bezazleni proces koji se odvija na leksičkom području. Ona ustvari pokazuje militantno nastojanje da se domaća religija podredi bogovima stranih osvajača s tipično imperijalističkim ciljevima.

Članak Richarda Hingleza o "Željeznom dobu atlantske Škotske: u potrazi za značenjem substancijalne kuće" bit će zanimljiv onima koji se bave našom seoskom arhitekturom. Škotske su željeznodobne kuće suhozidne, katkada višekratne građevine okrugloga tlocrta (*broches*, *wheelhouses*). Taj tip izgradnje traje veoma dugo, a projekcija je želje za izolacijom pojedinca ili pojedinačnih kućanstava.

Ovaj zbornik nudi, kako je rečeno u uvodu, niz različitih gledanja i pristupa proučavanju mlađega željeznog doba sa znatnim odmakom od poznatih klišeja o Keltima i dvojakosti središnjih i perifernih zbivanja. Sadržaj nije u smislu znanstveno teorijskoga diskursa ukalupljen, ima tradicionalističkih priloga i onih koji su rezultat arheološki nekonvencionalnih istraživanja, tako da je knjiga "Različita željezna doba" sveukupno zanimljiva za čitanje.

